Ἡ τεχνολογική ἐξάρτηση καί οἱ προοπτικές τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας στό χῶρο τῆς ΕΟΚ

Ὁμάδα ἐργασίας τῆς ΕΛΕΜΕΠ

1. Οἱ σημερινές τάσεις ἀνάπτυξης τῶν πολυεθνικῶν ἑταιριῶν

Σέ καπιταλιστικές χῶρες χαμηλοῦ καί μέσου ἐπιπέδου ἀνάπτυξης ὁ ρυθμός καί ἡ μορφή τῆς ἐκβιομηχάνισης καθορίζονται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τίς σχέσεις τους μέ τίς ἀναπτυγμένες καπιταλιστικές χῶρες. Τό τί καί τό πῶς παράγουν δέν εἶναι συνάρτηση μόνο τῶν «συντελεστῶν παραγωγῆς» πού κατέχουν, οὔτε κάν μόνο τοῦ τρόπου πού οἱ συντελεστές παραγωγῆς εἶναι κατανεμημένοι σέ παγκόσμια κλίμακα. Εἶναι καί συνάρτηση τῶν ἀποφάσεων πού παίρνονται ἀπό τό κεφάλαιο τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν γιά τό διεθνή καταμερισμό τῆς παραγωγῆς. Αὐτή τήν ἔννοια ἔχει ὁ ὅρος «ἐξάρτηση» γιά τίς ἀναπτυσσόμενες οἰκονομίες.

Ἡ διευκρίνιση αὐτή, πού μπορεῖ νά φαίνεται αὐτονόητη σέ πολλούς, εἶναι δυστυχῶς ἀπαραίτητη γιά νά καταδειχτοῦν οἱ παραλείψεις μιᾶς ὁρισμένης τεχνοκρατικῆς τοποθέτησης, πού εἶναι πολύ προσφιλής σέ πολλούς οἰκονομολόγους. Λέει αὐτή ἡ τοποθέτηση μέ δυό λόγια ὅτι τό τί καί πῶς παράγει ὁ κάθε παραγωγός, καί κατ' ἐπέκταση ἡ κάθε χώρα, εἶναι κυρίως ἀποτέλεσμα τῶν παραγωγικῶν πόρων πού διαθέτει ὁ καθένας: ὁ κάθε παραγωγός κρίνει, μέ τούς πόρους πού διαθέτει, τί μπορεῖ νά παράγει ἀρκετά φτηνά ὥστε νά βρεῖ ἀγοραστές σέ συνθῆκες ἀνταγωνισμοῦ μέ τούς ἄλλους παραγωγούς. Οἱ παραγωγοί συναγωνίζονται μεταξύ τους μέσα ἀπό τίς δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς καί κανένας δέν μπορεῖ μεμονωμένα νά ἐπηρεάσει τή συμπεριφορά τοῦ ἄλλου. Σέ διεθνές ἐπίπεδο, ὅταν ὑπάρχει «ἐλεύθερο ἐμπόριο», ὁ καταμερισμός ἐργασίας ἀνάμεσα σέ διάφορες χῶρες γίνεται μέ βάση τήν ἴδια ἀρχή. Ἄν ὑπάρχει

κάποια «ἐξάρτηση» μιᾶς χώρας ἀπό ἄλλες, βρίσκεται στήν ἀνάγκη νά προσαρμοστεῖ στίς ἐπιταγές τῆς διεθνοῦς *ἀγορᾶς*, πράγμα πού, γιά μικρές τουλάχιστον οἰκονομίες, εἶναι ἀναγκαῖο κακό. Οἱ ἐπιταγές τοῦ πολυεθνικοῦ *κεφαλαίου* δέν ἀναγνωρίζονται σάν κάτι ἰδιαίτερο. Ἔτσι, γι' αὐτό τό ἀναλυτικό ὑπόδειγμα, δέν ὑπάρχουν σχέσεις κυριαρχίας ἀνάμεσα σέ παραγωγούς, οὔτε «κέντρα» πού νά ἐπιβάλλουν σέ «περιφερειακές»* χῶρες συγκεκριμένους περιορισμούς ἤ κατευθύνσεις ἀνάπτυξης.

Στήν πραγματικότητα τό μεγάλο κεφάλαιο τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν παίζει ξεχωριστό ρόλο στό διεθνή καταμερισμό ἐργασίας, χάρη στήν τεράστια μονοπωλιακή του δύναμη σέ ὁρισμένους τομεῖς καί χάρη στήν πολιτική δύναμη τῶν κρατῶν μέ τά ὁποῖα συνδέεται. Δέ σκοπεύουμε ἐδῶ νά ἐπαναλάβουμε τά συμπεράσματα ἀπό τήν πολύ πλούσια φιλολογία γύρω ἀπό τή δύναμη τοῦ ξένου κεφαλαίου στίς περιφερειακές χῶρες καί ἀπό τίς πολύμορφες ἀρνητικές συνέπειες τῆς δύναμης αὐτῆς. Πρέπει μόνο νά ὑπογραμμίσουμε πῶς, ὅταν ἐρευνᾶμε τό διεθνή καταμερισμό ἐργασίας καί τήν ἐκβιομηχάνιση τῶν λιγότερο ἀναπτυγμένων χωρῶν, εἶναι ἀπαραίτητο νά παίρνουμε ὑπόψη μας τόν ἰδιαίτερο ρόλο τοῦ μεγάλου κεφαλαίου τῶν ἀναπτυγμένων. Παρακάτω ἐλπίζουμε ὅτι θά φανεῖ μέ ποιό τρόπο ἀσκεῖ κυριαρχία στήν ἑλληνική βιομηχανία σήμερα, ἀλλά καί μέ ποιό τρόπο *δέν* ἀσκεῖ, καί τί προοπτικές ἀνοίγονται γιά νά μειωθοῦν οἱ ἀρνητικές συνέπειες αὐτῆς τῆς κυριαρχίας.

Αὐτό πού πρέπει νά ξεκαθαριστεῖ εἶναι ὅτι τά τελευταῖα δεκαπέντε μέ εἴκοσι χρόνια ἔχουν σημειωθεῖ μεγάλες ἀλλαγές στήν οἰκονομική δομή πολλῶν περιφερειακῶν χωρῶν, ἰδιαίτερα τῶν πιό ἀναπτυγμένων. Σέ πολλές ὁ ρυθμός ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας εἶναι συστηματικά ὑψηλότερος ἀπό τούς ρυθμούς ἀνάπτυξης στίς ἀναπτυγμένες χῶρες. Αὐξήθηκε τό ποσοστό τῶν ἀπασχολουμένων στή μεταποίηση. Ἀναπτύχθηκαν ὄχι μονάχα κλάδοι χαμηλῆς τεχνολογίας μέ προσανατολισμό στόν ἐγχώριο καταναλωτή, παρά καί κλάδοι μέ σημαντική τεχνολογία μέ ἐξαγωγικό ἤ κεφαλαιουχικό προσανατολισμό (15). Ἡ ἐξέλιξη αὐτή ὀφείλεται σέ δύο διαδικασίες πού ἡ σχέση μεταξύ τους εἶναι σύνθετη. Ἡ μιά εἶναι ἡ στρατηγική ἀνάπτυξης τῶν πολυεθνικῶν ἑταιριῶν καί ἡ ἄλλη εἶναι ἡ δημιουργία πιό σύγχρονων βιομηχανικῶν μονάδων ἀπό τό ἐγχώριο – συχνά δημόσιο – κεφάλαιο.

Ἄς κοιτάξουμε πιό λεπτομερειακά τή στρατηγική ἀνάπτυξης τῶν πολυεθνικῶν ἑταιριῶν, πού τά τελευταῖα χρόνια παρουσιάζει μερικές σημαντικές διαφορές ἀπό παλιότερα. Προπολεμικά, ἀλλά καί στά πρῶτα μεταπολεμικά χρόνια, οἱ διεθνεῖς ἐπενδύσεις στίς λιγότερο ἀναπτυγμένες χῶρες εἶχαν στόχο κυρίως τήν ἀγροτική ἐκμετάλλευση, τήν ἐξασφάλιση πρώτων ὑλῶν καί τή χρησιμοποίηση φτηνοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ σέ κλάδους μέ χαμηλό κεφαλαιουχικό ἐξοπλισμό. Στά τελευταῖα εἴκοσι χρόνια οἱ διεθνεῖς ἐπενδύσεις στή μεταποίηση αὐξάνονται πολύ πιό γρήγορα ἀπ' ὅ,τι στήν ἐξόρυξη ἤ στήν ἀγροτική ἐκμετάλλευση.

Παράλληλα μεταφέρονται σ' αὐτές τίς χῶρες ὅλο καί πιό σύνθετες μεταποιητικές δραστηριότητες. Μέ σειρά περίπου χρονολογική παρατηροῦμε νά μεταφέρονται : α' οἱ παραδοσιακές βιομηχανίες ἐντάσεως ἐργασίας σέ χῶρες μέ χαμηλούς μισθούς· β' ὁρισμένα τμήματα πού καταναλώνουν πολλή ἐργασία ἀπό βιομηχανίες μέ σημαντική τεχνολογική βάση – π.χ. ἠλεκτρονικά· γ' μερικές βιομηχανίες εἰδῶν μαζικῆς κατανάλωσης πού στό σύνολό τους εἶναι ἐντάσεως κεφαλαίου ἀλλά περιέχουν πολλές λειτουργίες ἐντάσεως ἐργασίας, π.χ. αὐτοκινητοβιομηχανία· δ' βιομηχανίες ἐντάσεως κεφαλαίου πού ρυπαίνουν τό περιβάλλον καί γι' αὐτό ἐλέγχονται στίς ἀναπτυγμένες χῶρες – μερικοί χημικοί κλάδοι, μεταλλουργία, χαρτοποιία· ἀκόμα : ε' ἱδρύονται θυγατρικές ἑταιρίες διάφορων κλάδων σέ μερικές περιοχές χαμηλοῦ κόστους μέ σκοπό τή διείσδυση σέ κοντινές ἀγορές, παρακάμπτοντας τούς προστατευτικούς φραγμούς – π.χ. εἰσβολή εὐρωπαϊκῶν ἑταιριῶν στό Μεξικό μέ βλέψεις πρός τήν ἀγορά τῶν ΗΠΑ· στ' ἱδρύονται ἐξαγωγικές βάσεις γιά τήν ἐξυπηρέτηση μεγάλων περιφερειακῶν ἀγορῶν – π.χ. στήν Ἰσπανία, στήν Αὐστραλία, στό Ἰσραήλ· ζ' μερικά νέα προϊόντα παράγονται τώρα σέ χῶρες μέ χαμηλούς μισθούς καί ὄχι ἐκεῖ πού κατασκευάστηκαν ἀρχικά (9).

Ἡ στρατηγική τῶν πολυεθνικῶν στηρίζεται ὅλο καί περισσότερο στήν ἀρχή ὅτι «σχεδόν ὁτιδήποτε μπορεῖ νά παραχθεῖ ὁπουδήποτε ἐφόσον ὑπάρχει τό ἀπαραίτητο κεφάλαιο, καί ἡ ἱκανότητα γιά τεχνολογία, διοίκηση καί... μάρκετιγκ» (9). Βέβαια ὅσα γράφουμε ἐδῶ δέν ἰσχύουν, οὔτε ἀναγκαστικά θά ἰσχύσουν, γιά ὅλες τίς «περιφερειακές» χῶρες. Ἰσχύουν ὅμως γιά πολλές, καί ἰδιαίτερα γιά αὐτές πού χαρακτηρίζονται «μέσου ἐπιπέδου ἀνάπτυξης». Ὁ Adam παρατηρεῖ ὅτι «ἕνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τῆς ἀξιοποίησης πόρων στή Δ. Εὐρώπη εἶναι ὅτι ὅλο καί περισσότερες ἑταιρίες μεταφέρουν δραστηριότητες ὄχι μονάχα στήν Ἄπω Ἀνατολή... παρά καί σέ περιφερειακές "εὐρωπαϊκές χῶρες" ὅπως ἡ Ἰσπανία, ἡ Ἑλλάδα, ἡ Τουρκία, ἀκόμα καί ἡ Ἰταλία» (9). Στήν πιό πρόσφατη φάση ἀνάπτυξής τους οἱ πολυεθνικές δείχνουν μιά τάση νά κατανείμουν τή βιομηχανική τους δραστηριότητα μέ πιό ἰσόμερο τρόπο ἀνάμεσα στίς ἀναπτυγμένες καί τίς λιγότερο ἀναπτυγμένες χῶρες. Ἐγκαθιστοῦν ὅλο καί πιό σύνθετες τεχνολογικά μονάδες στήν περιφέρεια. Ἔτσι δημιουργοῦν μερικές προϋποθέσεις γιά ἀνάπτυξη σύγχρονης βιομηχανίας καί σέ αὐτές τίς χῶρες. Στό ζήτημα αὐτό θά ἀναφερθοῦμε πιό κάτω.

Δέν πρέπει ὅμως νά γίνει παρανόηση γιά τό τί σημαίνει αὐτή ἡ πιό ἰσόμερη κατανομή τῆς βιομηχανικῆς δραστηριότητας τῶν πολυεθνικῶν. Ἡ κατανομή αὐτή συμβαδίζει μέ γεωγραφικό καταμερισμό τῆς παραγωγῆς καί μέ μεγαλύτερη συγκέντρωση τοῦ σχεδιασμοῦ τῆς παραγωγῆς στά διοικητικά κέντρα τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁ κατακερματισμός τῆς παραγωγῆς εἶναι σχετικά πρόσφατο φαινόμενο. Οἱ πολυεθνικές παράγουν διαφορετικά ἐξαρτήματα σέ διαφορετικές χῶρες καί τά κυκλοφοροῦν στό ἐσωτερικό τῆς ἑταιρίας. (Ἡ κυκλοφορία αὐτή ἔχει καμιά φορά τή μορφή τοῦ ἐμπορίου, χωρίς ὅμως νά εἶναι). Σημαντικά ἐπακόλουθα αὐτοῦ τοῦ κατακερματισμοῦ εἶναι : α' ὅτι πολλές θυγατρικές παράγουν προϊόντα πού μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν μονάχα ἀπό τή μητρική ἑταιρία καί β' ὅτι ἡ τεχνολογική πληροφόρηση πού ἔχουν τά στελέχη τῶν θυγατρικῶν – ἤ συμβεβλημένων – ἑταιριῶν ἀναφέρεται σέ ἕνα μικρό τμῆμα τῆς παραγωγῆς τοῦ τελικοῦ ἐμπορεύματος. Ὁ κατακερματισμός

* Οἱ ὅροι «περιφερειακή χώρα» καί «κέντρο» χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ σάν εὔκολη συντομογραφία. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ θέση μας γιά τή δυναμική τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στά λεγόμενα «κέντρα» καί τίς «περιφέρειες» εἶναι ριζικά διαφορετική ἀπό τή σχετική φιλολογία πού δέχεται αὐτούς τούς ὅρους σάν ἐπιστημονικές ἔννοιες. Φυσικά ἀναφερόμαστε σέ περιπτώσεις ὅπως ἡ Ἑλλάδα, καί δέν ἀποκλείουμε οἱ θεωρίες τῶν Φράνκ κ.ἄ. νά ἔχουν μεγαλύτερη βαρύτητα γιά ἄλλες χῶρες.

δέν εἶναι βέβαια χαρακτηριστικό ὅλων τῶν πολυεθνικῶν, γιατί σέ πολλά προϊόντα δέν ἐφαρμόζεται, ὅπως, π.χ., στίς βασικές χημικές βιομηχανίες ἤ στή διύλιση πετρελαίου. Αὐτό πού εἶναι θεμελιακό εἶναι ἡ διάσταση ἀνάμεσα στή βιομηχανική δραστηριότητα πού εἶναι ἀποκεντρωμένη καί στήν κεντρική διοίκηση. Ἡ διάσταση εἶναι πρῶτα πρῶτα λειτουργική : ἡ κεντρική διοίκηση δέν ἐπιβλέπει ἄμεσα τήν παραγωγική διαδικασία, δέν ἀσχολεῖται μέ καθημερινές ἀποφάσεις πού τήν ἀφοροῦν, καί συχνά εἶναι τόσο ἀπομακρυσμένη ἀπό αὐτήν ὥστε νά ἐλέγχει ἐργοστάσια σέ ἐντελῶς διαφορετικούς κλάδους. Ἡ λειτουργική ἀπόσταση ἐπιτρέπει καί τή γεωγραφική καί ἐθνική ἀπόσταση : ἡ κεντρική διοίκηση στά μεγάλα χρηματοδοτικά καί πολιτικά κέντρα, ἡ παραγωγική δραστηριότητα καί στήν πιό ἀπόμακρη περιφέρεια (10).

Μέσα σ' αὐτή τήν κατανομή ἡ θέση τῆς τεχνολογίας εἶναι ρευστή. Ἡ τεχνολογική ἔρευνα καί οἱ νέες τεχνολογικές ἐφαρμογές γίνονται σχεδόν ἀποκλειστικά στά ἐργαστήρια καί στά ἐργοστάσια τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν. Βρίσκονται δηλαδή γεωγραφικά καί πολιτικά πολύ κοντά στά μητροπολιτικά κέντρα. Σέ κάθε ἐπιχείρηση ὅμως ἡ κεντρική διοίκηση δέ συνδέεται ἄμεσα μέ τήν παραγωγή τῆς τεχνολογίας οὔτε ἔχει ἀναγκαστικά κάτω ἀπό τήν ἄμεση ἐπίβλεψή της τά τεχνολογικά ἐπιτελεῖα. Ἡ ἔρευνα καί ἡ ἀνάπτυξη γίνονται συχνά σέ ἐργαστήρια πού βρίσκονται σέ ἄλλες χῶρες – παράδειγμα πάρα πολλές πατέντες πού ἀναπτύσσονται στή Δ. Εὐρώπη καί ἀγοράζονται ὕστερα ἀπό ἀμερικανικές ἑταιρίες. Συχνά ἡ ἀνάπτυξη νέων προϊόντων γίνεται ἀπό μικρές ἑταιρίες καί οἱ μεγάλες παρεμβαίνουν ἀργότερα. Μεγάλο μέρος τῆς ἔρευνας, ἀκόμα καί τῆς ἐφαρμοσμένης βιομηχανικῆς ἔρευνας, γίνεται σέ πανεπιστήμια, πράγμα πού σημαίνει ὅτι τά ἀποτελέσματά της δέν τά ἰδιοποιεῖται ἀπόλυτα ἡ συγκεκριμένη ἐπιχείρηση πού χρηματοδοτεῖ. Μέ ἄλλα λόγια ὁ ἔλεγχος τοῦ μεγάλου κεφαλαίου στήν τεχνολογία ξεκινᾶ ἀπό τή χρηματοδότηση καί τόν ἔλεγχο στή διοικητική ἱεραρχία, καί ὄχι ἀπό τή μονοπώληση καί τήν ἀπόκρυψη τῶν γνώσεων. Ὑπάρχουν βέβαια καί ἐξαιρέσεις, ἀλλά τά καθαρά τεχνολογικά μονοπώλια εἶναι συνήθως προσωρινά. Αὐτό φαίνεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ μεγάλες δυτικοευρωπαϊκές καί ἰαπωνικές ἑταιρίες πού εἶχαν τά ἀπαραίτητα κεφάλαια καί ἀνθρώπινο δυναμικό, ἔχουν καταφέρει μεταπολεμικά νά συναγωνιστοῦν τίς ἀμερικανικές σέ πολλούς κλάδους ὑψηλῆς τεχνολογίας ὅπου οἱ ΗΠΑ εἶχαν παλαιότερα τό μονοπώλιο (11, 12).

Δέν πρέπει ὅμως νά γίνει παρερμηνεία : οἱ μεγάλες ἐπιχειρήσεις συχνά προσπαθοῦν νά μονοπωλήσουν καί νά ἀποκρύψουν τίς τεχνολογικές γνώσεις. Ἀλλά οἱ συνθῆκες παραγωγῆς τῶν γνώσεων εἶναι τέτοιες πού τά περισσότερα στοιχεῖα δέν μποροῦν νά μονοπωληθοῦν. Στίς ἀναπτυγμένες χῶρες, ἡ παραγωγή τῶν τεχνολογικῶν γνώσεων εἶναι ἀρκετά ἀποκεντρωμένη, παρόλο πού ἡ ἐκμετάλλευσή τους εἶναι συγκεντρωμένη. Τό γεγονός ὅτι ἡ παραγωγή αὐτή δέν ἔχει ἐξαπλωθεῖ στίς λιγότερο ἀναπτυγμένες χῶρες ὀφείλεται στήν ἔλλειψη τῆς κατάλληλης ἐπιστημονικῆς ὑποδομῆς, ὅπως καί σέ μερικές πολιτικές ἐπιλογές τῶν πολυεθνικῶν. Δέν ἀποκλείεται ὅμως στό μέλλον οἱ πολυεθνικές νά προχωρήσουν σέ ἀποκέντρωση τῆς παραγωγῆς τῆς τεχνολογίας, ὅπως προχωροῦν σήμερα σέ ἀποκέντρωση τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς – ἀλλά αὐτό θά γίνει μέ τόν ἀνάλογο κατακερματισμό καί τήν ὑπαγωγή στό δικό τους διεθνή σχεδιασμό. Στή σημασία τῆς τεχνολογίας γιά τήν ἰσχύ τῶν πολυεθνικῶν στίς λιγότερο ἀναπτυγμένες χῶρες θά ἀναφερθοῦμε ἀργότερα.

2. Χαρακτηριστικά τῆς ἑλληνικῆς ἐκβιομηχάνισης

Ὡς ἐδῶ ἀναφερθήκαμε ἀποκλειστικά στίς δραστηριότητες τῶν πολυεθνικῶν ἑταιριῶν. Σέ πολλές ὅμως χῶρες δημιουργοῦνται προϋποθέσεις γιά ἀνάπτυξη ἐγχώριων βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων παράλληλα ἤ ἀνεξάρτητα ἤ, καμιά φορά, καί ἀνταγωνιστικά πρός τίς πολυεθνικές. Αὐτή ἡ διαδικασία διαφέρει πολύ ἀπό περιοχή σέ περιοχή, καί τό ἄν οἱ προϋποθέσεις αὐτές μποροῦν νά ἔχουν θετικά ἀποτελέσματα ἐξαρτᾶται ἀπό πολλούς παράγοντες, πού θά ἦταν ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς εἰσήγησης νά τούς ἀπαριθμήσουμε γενικά. Πάντως εἶναι φανερό ὅτι γιά πολλές χῶρες δέν ἰσχύει τό παλιό ἀναλυτικό ὑπόδειγμα τοῦ «δυϊσμοῦ» καί τῆς «ἀνάπτυξης τῆς ὑπανάπτυξης», πού συνδυαζόταν μέ μιά σχηματική ἀντίληψη γιά τίς ἔννοιες «κέντρο» καί «περιφέρεια». Ἄς δοῦμε τώρα τά πράγματα πιό συγκεκριμένα γιά τήν Ἑλλάδα.

Ἡ θεωρία γιά τή «διαιώνιση τῆς ὑπανάπτυξης» στίς περιφερειακές χῶρες πρόβλεπε περιορισμένη ἐκβιομηχάνιση σέ μερικούς θύλακες μέ προσανατολισμό κυρίως ἐξαγωγικό : τήν ἐνσωμάτωση δηλαδή μερικῶν ἀξιόλογων φυσικῶν πόρων τῆς περιφέρειας στό κύκλωμα παραγωγῆς τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν, χωρίς ἡ βιομηχανική παραγωγή νά ἐπεκτείνεται στίς λιγότερο ἀναπτυγμένες χῶρες. Δέν ἀπόκλειε αὐτή ἡ θεωρία καί τή δημιουργία ἐλαφρᾶς βιομηχανίας καταναλωτικῶν ἀγαθῶν γιά τήν ἐγχώρια ἀγορά, πού ὅμως ἤ θά στηριζόταν σέ παραδοσιακή τεχνολογία (π.χ. ὑφαντουργία) ἤ θά εἶχε χαμηλή ἐγχώρια προστιθέμενη ἀξία (δηλαδή συναρμολογήσεις). Ἡ διαιώνιση ὅμως τῆς ὑπανάπτυξης δέ συμβιβαζόταν μέ μιά σταθερή αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τῆς βιομηχανικῆς ἀπασχόλησης καί τοῦ βιομηχανικοῦ εἰσοδήματος στό σύνολο, οὔτε μέ τήν ἀνάπτυξη κλάδων γιά ἐνδιάμεσα ἀγαθά, οὔτε μέ τή σημαντική αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μικρῶν καί μεσαίων ἐγχώριων ἐπιχειρήσεων. Στήν Ἑλλάδα ὅλα τά στοιχεῖα δείχνουν ὅτι δέν ὑπάρχει «διαιώνιση τῆς ὑπανάπτυξης» μέ τήν ἔννοια αὐτή. Τά γενικά μακροοικονομικά μεγέθη δείχνουν (6) αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ ἀπασχολουμένων στή βιομηχανία ἀπό 16% τό 1951 σέ 25% τό 1971 καί τοῦ ποσοστοῦ τοῦ βιομηχανικοῦ εἰσοδήματος στό σύνολο ἀπό 19% τό 1951 σέ 33,2% τό 1970. Ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας στή δεκαετία 1961-71 αὐξήθηκε στή βιομηχανία μέ τόν ἐντυπωσιακό ρυθμό τοῦ 9,7% κατά μέσο ὅρο κάθε χρόνο. Βέβαια ὅλα αὐτά συνοδεύονται ἀπό ἀρνητικά φαινόμενα, ὅπως τό μεγάλο ποσοσστό ἐπενδύσεων πού πηγαίνει σέ κατασκευές, σέ ἀντιδιαστολή μέ τή μεταποίηση, καί τό ἐξακολουθητικά μεγάλο ποσοστό ἀπασχολουμένων σέ ὑπηρεσίες. Ὁ γρήγορος ὅμως ρυθμός αὐξήσεως τοῦ προϊόντος τῆς μεταποίησης (10% μέσος ἐτήσιος ρυθμός σέ σταθερές τιμές μεταξύ 1958 καί 1973) (1) καί τό γεγονός ὅτι αὐτή ἡ αὔξηση ὀφείλεται κυρίως στήν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας καί ὄχι τῆς ἀπασχόλησης, εἶναι ἐνδείξεις γιά μιά διαδικασία πού φέρνει σημαντικές ἀλλαγές στή διάρθρωση τῆς οἰκονομίας. Ἀλλά αὐτά τά γενικά μεγέθη ἀπό μόνα τους δέ μᾶς λένε πολλά πράγματα γιά τό χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς ἐκβιομηχάνισης.

Πιό ἐνδιαφέρον εἶναι νά κοιτάξει κανείς ποιοί κλάδοι τῆς μεταποίησης ἀναπτύχθηκαν πιό γρήγορα τά τελευταῖα δεκαπέντε ἤ εἴκοσι χρόνια. Κάναμε αὐτή τήν ἀνάλυση μέ ἔμφαση στήν τεχνολογική φύση τῶν κλάδων, γιά νά ἐλέγξουμε ἄν ἰσχύει ἡ ὑπόθεση ὅτι στήν Ἑλλάδα ἀναπτύσσονται κυρίως οἱ κλάδοι μέ «χαμηλή τεχνολογία». Χρησιμοποιήθηκε κυρίως ἡ ταξινόμηση σέ 20 διψήφιους κλάδους, γιατί γι' αὐτούς μποροῦσαμε νά βροῦμε τά περισσότερα στοιχεῖα. Γιά μερικές ὅμως συσχετίσεις χρησιμοποιήθηκε καί μιά ταξινόμηση σέ 43 κλάδους, πού οἱ περισσότεροι ἀποτελοῦν συναθροίσεις δυό ἤ τριῶν τριψηφίων κλάδων μαζί. Ἡ ταξινόμηση ἔγινε μέ βάση τή διαθεσιμότητα τῶν στοιχείων γιά ὅλη τή χρονική περίοδο.

Πρῶτα ὑπολογίστηκαν οἱ συντελεστές συσχετίσεως (Πίνακας 1) ἀνάμεσα στό ρυθμό αὐξήσεως τοῦ προϊόντος τοῦ κάθε κλάδου καί σέ ὁρισμένα «τεχνολογικά» χαρακτηριστικά τοῦ κλάδου. Ὁ ρυθμός ἀναπτύξεως ὑπολογίστηκε γιά τρεῖς ξεχωριστές πενταετίες (1959-64, 1964-69, 1969-74) σέ τρέχουσες τιμές, γιατί δέν ὑπῆρχαν ἀποπληθωριστές γιά κάθε κλάδο πού θά ἐπέτρεπαν ἀναγωγή σέ σταθερές τιμές. Γιά τίς δυό πρῶτες πενταετίες αὐτό δέ δημιουργεῖ πρόβλημα, γιατί ὁ ρυθμός ἀνόδου τῶν τιμῶν ἦταν πολύ χαμηλός. Γιά τήν τελευταία πενταετία δέν εἶναι σαφές ἄν ὁ πληθωρισμός διαστρεβλώνει ἤ ὄχι τά ἀποτελέσματά μας (ἄν δηλαδή ὑπάρχει συστηματική συσχέτιση ἀνάμεσα σέ αὔξηση τῶν τιμῶν τοῦ κλάδου καί βελτίωση τεχνολογικῶν χαρακτηριστικῶν). Γιά τήν εἰδική περίπτωση τῶν προϊόντων πετρελαίου, πού ἐμφανίζουν τεράστια αὔξηση, σέ μεγάλο βαθμό πλασματική, οἱ συσχετίσεις ἔγιναν καί μέ ἀφαίρεση τοῦ κλάδου ἀπό τούς ὑπολογισμούς. «Προϊόν» τοῦ κλάδου προφανῶς θεωρεῖται ἡ προστιθέμενη ἀξία.

Οἱ ἀκόλουθοι δεῖκτες χρησιμοποιήθηκαν σάν «τεχνολογικά» χαρακτηριστικά : α΄. Ἡ προστιθέμενη ἀξία ἀνά ἀπασχολούμενο, πού ὑπολογίστηκε γιά τά χρόνια 1959, 1964, 1969, 1974. β΄. Ἡ ἱπποδύναμη ἀνά ἀπασχολούμενο. Αὐτός εἶναι ἕνας χονδρικός δείκτης τῆς «τεχνικῆς σύνθεσης» τοῦ κεφαλαίου, δηλαδή τοῦ μηχανολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ ἀνά μονάδα ζωντανῆς ἐργασίας. Ὑπολογίστηκε γιά τά χρόνια 1974, 1969, 1963. Οἱ δυό αὐτοί δεῖκτες, ὅπως καί ἡ αὔξηση τοῦ προϊόντος, ὑπολογίστηκαν καί γιά τήν ταξινόμηση τῶν 43 κλάδων. Οἱ ὑπόλοιποι ὑπολογίστηκαν μόνο γιά τούς 20 κλάδους. γ΄. Ὁ λόγος πάγιο ἀνά κυκλοφοροῦν κεφάλαιο τῶν ἐπιχειρήσεων ΑΕ καί ΕΠΕ κάθε κλάδου, πού ὑπολογίστηκε γιά τό 1970. Μέ ὁρισμένες λογικές ὑποθέσεις, ὁ λόγος αὐτός ἀποτελεῖ ἕνα χονδρικό δείκτη τοῦ χρονικοῦ ὁρίζοντα τῶν ἐπενδύσεων. Ὁ χρονικός ὁρίζοντας τῶν ἐπενδύσεων εἶναι δείκτης τῆς τεχνολογικῆς σύνθεσης τοῦ κλάδου, ἔμμεσα, στό βαθμό πού ἀντανακλᾶ τό διοικητικό καί τεχνολογικό προγραμματισμό πού χρειάζεται ἡ παραγωγή. δ΄. Δεῖκτες τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀπασχολουμένων στόν κλάδο. Συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκε τό ποσοστό τῶν πτυχιούχων ΑΕΙ καί τό ποσοστό πτυχιούχων καί ἀποφοίτων Γυμνασίου. Οἱ δυό δεῖκτες ἔδωσαν σέ ὅλες τίς περιπτώσεις τά ἴδια ποιοτικά ἀποτελέσματα. Ὑπολογίστηκαν μόνο γιά τό 1971. Οἱ δεῖκτες αὐτοί φανερώνουν περίπου πόσο πολύπλοκη εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς καί ἡ τεχνολογία στόν κλάδο, γιατί δείχνουν τό βαθμό τῶν εἰδικῶν γνώσεων πού ἀπαιτοῦνται.

Πρώτη ἐνδιαφέρουσα καί σαφέστατη παρατήρηση εἶναι ὅτι ὑπάρχει διαφορά στήν τεχνολογική φύση τῶν κλάδων πού ἀναπτύχθηκαν πιό γρήγορα τήν πενταετία 1959-64 καί αὐτῶν πού ἀναπτύχθηκαν πιό γρήγορα στίς ἑπόμενες δυό πενταετίες. Ὁ ρυθμός αὐξήσεως τοῦ προϊόντος τοῦ κλάδου στήν πενταετία 1959-64 συσχετίζεται *ἀρνητικά* μέ τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας (r=−0,415), μέ τήν ἱπποδύναμη ἀνά ἀπασχολούμενο (r=−0,283), μέ τό πάγιο ἀνά κυκλοφοροῦν κεφάλαιο (r=−0,321) καί μέ τό ποσοστό τῶν πτυχιούχων (r=−0,481). Δυό συντελεστές εἶναι στατιστικά σημαντικοί στό ἐπίπεδο 5%. Ὑπάρχει δηλαδή σαφής ἀρνητική συσχέτιση μέ τό δείκτη τῆς παραγωγικότητας ἐργασίας καί μέ τό ποσοστό τῶν πτυχιούχων, καί μικρή ἀρνητική συσχέτιση μέ τήν ἱπποδύναμη ἀνά ἀπασχολούμενο καί τό πάγιο ἀνά κυκλοφοροῦν κεφάλαιο.

Ἀντίθετα, στίς δυό πιό πρόσφατες πενταετίες ἡ συσχέτιση εἶναι λιγότερο ἤ περισσότερο θετική μέ ὅλους τούς δεῖκτες τεχνολογίας. Στήν πενταετία 1964-69 ὑπάρχει ἰσχυρή θετική συσχέτιση μέ τήν παραγωγικότητα (r=0,651) καί μέ τήν ἱπποδύναμη ἀνά ἀπασχολούμενο (r=0,840), σαφής συσχέτιση μέ τό πάγιο ἀνά κυκλοφοροῦν (r=0,460) καί μικρή θετική συσχέτιση μέ τό ποσοστό τῶν πτυχιούχων (r=0,278). Στήν πενταετία 1969-74 ὑπάρχει ἰσχυρή θετική συσχέτιση μέ τήν παραγωγικότητα (0,826), ἀλλά μικρή θετική συσχέτιση ἄν ἀφαιρέσουμε τό πετρέλαιο (0,262), σαφής θετική συσχέτιση μέ τήν ἱπποδύναμη ἀνά ἀπασχολούμενο (0,493, καί χωρίς τό πετρέλαιο 0,486), μικρή θετική συσχέτιση μέ τό πάγιο ἀνά κυκλοφοροῦν (0,255, καί χωρίς τό πετρέλαιο 0,261) καί σαφής θετική μέ τό ποσοστό τῶν πτυχιούχων (0,534), πού ὅμως γίνεται μηδενική χωρίς τό πετρέλαιο (0,079). Οἱ ὑπολογισμοί αὐτοί δείχνουν τό ἑξῆς : ἐνῶ ὥς τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960-70 ἀναπτύσσονταν γρηγορότερα οἱ κλάδοι μέ χαμηλή τεχνολογία, ἀπό τότε σημειώνεται μιά στροφή καί ἀναπτύσσονται ταχύτερα κλάδοι μέ ὑψηλή τεχνολογία, ἤ, στή χειρότερη περίπτωση, δέν ἀναπτύσσονται πιό ἀργά. Εἶναι φανερό ὅτι, ὅπως καί ἄν τά ἐξετάσουμε, τά στοιχεῖα ἀπορρίπτουν τή θέση ὅτι στήν Ἑλλάδα ἀναπτύσσονται κυρίως οἱ κλάδοι πού ἐνσωματώνουν λίγη τεχνολογία.

• Ἔγινε ἀκόμα συσχέτιση τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως μέ τό δείκτη ὁλικῶν ὁριζοντίων διασυνδέσεων τοῦ κάθε κλάδου (ἀπό τούς πίνακες εἰσροῶν-ἐκροῶν 1958 καί 1970). Ὁ δείκτης αὐτός δείχνει σέ ποιό βαθμό τό προϊόν ἑνός κλάδου χρησιμοποιεῖται σέ ἄλλες παραγωγικές δραστηριότητες στή χώρα (σέ ἀντιδιαστολή μέ τό νά καταναλώνεται ἤ νά ἐξάγεται αὐτούσιο). Ὁ συντελεστής συσχετίσεως ἦταν −0,322 γιά τήν πρώτη πενταετία, 0,354 γιά τή δεύτερη καί 0,475 γιά τήν τρίτη. Δηλαδή, σέ ἀντίθεση μέ ὅ,τι συνέβαινε παλιότερα, τά τελευταῖα δέκα χρόνια ὑπάρχει σαφής θετική συσχέτιση ἀνάμεσα στό ρυθμό αὐξήσεως τῶν κλάδων καί στό βαθμό πού τό προϊόν χρησιμοποιεῖται σάν ἐνδιάμεσο ἀγαθό ἀπό τήν ἑλληνική παραγωγή. Καί αὐτό τό ἀποτέλεσμα φαίνεται νά ἀντιβαίνει στή θέση ὅτι διαιωνίζεται στήν Ἑλλάδα μιά κατάσταση ὅπου παράγονται μονάχα ἐλαφρά καταναλωτικά προϊόντα ἤ πρῶτες ὕλες γιά ἐξαγωγή.

Ἡ βιομηχανική ἀνάπτυξη συνδυάζεται μέ μιά αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεσαίων ἐπιχειρήσεων. Ἀνάμεσα στό 1958 καί τό 1973 ὁ ἀριθμός τῶν καταστημάτων στή μεταποίηση πού ἀπασχολοῦσαν ἀπό 50 μέχρι 100 ἄτομα αὐξήθηκε κατά 60%, καί τῶν καταστημάτων πού ἀπασχολοῦσαν πάνω ἀπό 100 κατά 91% (2). Ἐπειδή στήν τελευταία κατηγορία δέν αὐξήθηκε ὁ μέσος ὅρος ἀπασχολουμένων κατά κατάστημα, μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ αὔξηση τῶν πολύ μεγάλων καταστημάτων (ἄς ποῦμε μέ πάνω ἀπό 500 ἀπασχολουμένους) δέν ἦταν πιό

μεγάλη ἀπό τήν αὔξηση τῶν ἐνδιάμεσων. Τό γεγονός ὅτι αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν μεσαίων ἐπιχειρήσεων ἔχει σημασία γιατί δείχνει ὅτι ἡ βιομηχανική δραστηριότητα, μέ τά χαρακτηριστικά τοῦ ἐκσυχρονισμοῦ πού ἀναφέραμε, δέ γίνεται μονάχα ἀπό λίγες μεγάλες μονάδες, ἀπό θυγατρικές πολυεθνικῶν, οὔτε τροφοδοτεῖ μονάχα τή συσσώρευση τοῦ ξένου μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου. Αὐτό ὅμως δέ σημαίνει ὅτι μειώνεται τό βάρος τοῦ ξένου κεφαλαίου στήν οἰκονομία, ἤ ὅτι τό μέλλον τῶν μεσαίων ἐπιχειρήσεων εἶναι ἐξασφαλισμένο. Σημαίνει ὅτι ἡ μονοπωλιακή δύναμη τοῦ ξένου κεφαλαίου δέν ἔχει ἐκφραστεῖ στήν ἑλληνική βιομηχανία μέ ἀφανισμό τῶν μεσαίων ἐπιχειρήσεων καί ὅτι, ἀντίθετα, ὥς τώρα συνυπάρχει ἡ ἰσχύς τῶν πολυεθνικῶν μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν ἑλληνικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἀξίζει ἐδῶ νά σημειωθεῖ ὅτι (7) καί στίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις καί στό τραπεζικό σύστημα ὑπάρχει πλεόνασμα κεφαλαίων πού θά μποροῦσαν νά χρησιμοποιηθοῦν γιά βιομηχανικές ἐπενδύσεις, καί ὅτι αὐτό ἀποτελεῖ καί παράγοντα ἀλλά καί σύμπτωμα τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐγχώριου βιομηχανικοῦ κεφαλαίου πού παρατηροῦμε.

Γιατί ὅμως τότε μιλᾶμε γιά ἰσχύ τοῦ ξένου κεφαλαίου; Ὑπάρχουν πρῶτα ἀπ' ὅλα τά στοιχεῖα γιά τό ποσοστό τοῦ κεφαλαίου πού ἐλέγχεται ἀπό ξένες ἑταιρίες σέ κλάδους-κλειδιά τῆς οἰκονομίας. Στή μεταποίηση σάν σύνολο τό ποσοστό αὐτό τό 1972 ἦταν 29,8% τῶν κεφαλαίων τῶν ΑΕ καί ΕΠΕ καί στή βαριά βιομηχανία ξεπερνοῦσε τό 50% (4, 6). Ἄν κοιτάξουμε σέ ποιούς κλάδους γίνονται οἱ περισσότερες ξένες ἐπενδύσεις, βλέπουμε ὅτι αὐτοί τείνουν νά εἶναι οἱ «ὑψηλῆς τεχνολογίας» καί ὅσοι ἀναπτύσσονται πιό γρήγορα. Συγκεκριμένα ὑπολογίστηκε τό ποσοστό τῶν ξένων ἐπενδύσεων (τοῦ νόμου 2687/53) στό σύνολο τῶν ἐπενδύσεων κάθε κλάδου γιά τήν περίοδο 1958-70. Τό ποσοστό αὐτό ἔχει τούς ἑξῆς συντελεστές συσχετίσεως μέ τούς ρυθμούς αὐξήσεως τοῦ προϊόντος γιά τίς τρεῖς πενταετίες: πενταετία 1959-64 = −0,301, 1964-69 = 0,035, 1969-74 = 0,924, καί χωρίς τό πετρέλαιο = 0,641. Μέ ἄλλα λόγια τό ξένο κεφάλαιο δέν ἐπένδυσε πολύ στούς κλάδους πού ἀναπτύχθηκαν τήν πρώτη πενταετία, ἐνῶ ἐπένδυσε πολύ στούς κλάδους πού ἀναπτύχθηκαν τήν τελευταία πενταετία. Τονίζουμε ὅτι δέν ἀναφερόμαστε σέ ὕψος ἐπενδύσεων, παρά στό ποσοστό τῶν ἐπενδύσεων πού ἦταν ξένες. Τό ποσοστό σχετίζεται θετικά καί μέ τήν παραγωγικότητα (r=0,883 γιά τήν παραγωγικότητα τοῦ '74 καί r=0,921 γιά τό '64), τήν ἱπποδύναμη ἀνά ἀπασχολούμενο (r=0,408 γιά τό '73 καί 0,463 γιά τό '63) καί τό ποσοστό τῶν πτυχιούχων (r=0,656). Σχετίζεται θετικά ἀλλά λίγο καί μέ τό πάγιο ἀνά κυκλοφοροῦν (r=0,197). Δηλαδή οἱ ξένοι ἐπένδυαν σχετικά περισσότερο σέ κλάδους μέ σημαντική τεχνολογία καί γρήγορη ἀνάπτυξη. Τό φαινόμενο μπορεῖ νά ἑρμηνευτεῖ καί σάν ἔνδειξη ὅτι οἱ ξένες ἐπενδύσεις ὠθοῦν τήν ἀνάπτυξη τοῦ κλάδου περισσότερο ἀπό τίς ἐγχώριες, ἀλλά καί ὅτι οἱ ξένοι ἐπένδυαν περισσότερο στούς κλάδους πού εἶναι πιό δυναμικοί γιά ἄλλους λόγους. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό πόσο βαραίνουν οἱ δυό αὐτοί λόγοι, εἶναι γεγονός ὅτι στούς πιό δυναμικούς καί τεχνολογικά σύνθετους κλάδους τό ξένο κεφάλαιο ἀσκεῖ μεγάλο ἔλεγχο.

Ἕνα πολύ σημαντικό φαινόμενο πού ἀναπτύσσεται παράλληλα μέ τίς ξένες ἐπενδύσεις εἶναι οἱ πολυάριθμες συμφωνίες γιά «τεχνική βοήθεια» σέ ἑλληνικές ἀπό ξένες ἑταιρίες. Αὐτό το φαινόμενο ὑπογραμμίζει περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο τό χαρακτήρα τῶν σχέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ μεταποιητικοῦ κεφαλαίου μέ τό ξένο καί δείχνει ποιο εἶναι σήμερα ἕνα ἀπό τά βασικά προβλήματα, ἄν ὄχι τό βασικότερο, τῆς ἑλληνικῆς ἐκβιομηχάνισης.

Ἡ σημερινή πείρα δείχνει ὅτι τό ἑλληνικό κεφάλαιο, ἀκόμα καί τό μεσαῖο, ἔχει σημαντικές δυνατότητες νά ἐπιβιώσει καί νά ἀναπτυχθεῖ παράλληλα μέ τήν αὐξημένη διείσδυση τῶν πολυεθνικῶν ἑταιριῶν στήν ἑλληνική οἰκονομία· ὅτι ἔχει συσσωρεύσει ἀρκετά κέρδη γιά χρηματοδότηση πολλῶν ἐπενδύσεων καί ἔχει προσβάσεις καί σέ πολλές ἄλλες ἀποταμιεύσεις· ὅτι μπορεῖ μέ ρυθμούς σχετικά καλούς νά ἐγκαθιστᾶ σύγχρονη, πιό παραγωγική τεχνολογία· ὅτι ἡ βιομηχανική δραστηριότητα στήν Ἑλλάδα, μέ τήν ὥθηση καί τῶν πολυεθνικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀναπτύσσεται σέ κατευθύνσεις πού χρησιμοποιοῦν ἀρκετή νέα τεχνολογία, καί ὅτι ἡ διάρθρωση τῆς παραγωγῆς στή μεταποίηση τείνει νά πάρει πολλά χαρακτηριστικά ἀναπτυγμένης καπιταλιστικῆς χώρας· ὅτι ὁ ἐκσυγχρονισμός ὅμως αὐτός τῆς παραγωγῆς γίνεται μέ ὅλο καί μεγαλύτερη εἰσαγωγή ξένης τεχνολογίας· ὅτι τά ξένα κεφάλαια ἐλέγχουν μέ ἄμεσες ἐπενδύσεις μεγάλους κλάδους τῆς οἰκονομίας καί ὅτι παράλληλα ἀναπτύσσεται καί μιά *ἀγορά* τεχνολογίας. Ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα ἀποτελοῦν ἕνα ἀντιφατικό σύνολο μέ πολύπλοκη δυναμική. Θά διακινδυνεύσουμε μερικές γενικές παρατηρήσεις γιά τά κύρια στοιχεῖα αὐτῆς τῆς δυναμικῆς.

3. Ἐξάρτηση καί μεταφορά τεχνολογίας

Ἡ ἐξάρτηση τῆς οἰκονομίας ὁρισμένων χωρῶν ἀπό τό μεγάλο κεφάλαιο στήν πιό ὁλοκληρωτική της μορφή εἶναι ἕνα σύνδρομο μέ πολλά στοιχεῖα, ὅπως ὁ ἔλεγχος τῆς χρηματοδότησης, ἡ μονοπώληση τῶν διοικητικῶν λειτουργιῶν, ὁ ἔλεγχος τῶν προσβάσεων στήν ἀγορά, ἡ μονοπώληση τῆς ἱκανότητας σχεδιασμοῦ καί δημιουργίας παραγωγικῶν μονάδων πού νά χρησιμοποιοῦν νέα τεχνολογία, καί ἡ παραγωγή τῆς ἴδιας τῆς νέας τεχνολογίας. Μέ μεγάλες διαφορές ἀπό χώρα σέ χώρα, πολλά ἀπό αὐτά τά στοιχεῖα ἔχουν πάψει στήν πρόσφατη περίοδο νά εἶναι ἀποκλειστικό προνόμιο τοῦ ξένου κεφαλαίου. Μέ ἄλλα λόγια τό ἐγχώριο κεφάλαιο ἀρκετῶν χωρῶν, ἰδίως μέσου ἐπιπέδου ἀνάπτυξης, ἔχει πολλές προϋποθέσεις γιά αὐτοδύναμη συσσώρευση, καί αὐτό ἀντανακλᾶται στή δημιουργία καί ἀνάπτυξη ἐπιχειρήσεων μέ ἐγχώρια διοίκηση καί χρηματοδότηση. Τό κυριότερο στοιχεῖο πού μονοπωλεῖται ἀκόμα ἀπό τό κεφάλαιο τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν εἶναι ἡ παραγωγή νέας τεχνολογίας· ἐπίσης ἡ παραγωγή *ὁρισμένων* κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν πού ἐνσωματώνουν τήν πιό νέα τεχνολογία. Παράλληλα τά ἐγχώρια κεφάλαια ὑστεροῦν στή δυνατότητα *σχεδιασμοῦ* παραγωγικῶν μονάδων, ἀκόμα καί σέ περιπτώσεις πιό κοινῆς τεχνολογίας. Ἡ νέα αὐτή κατάσταση ὀνομάζεται «τεχνολογική ἐξάρτηση», γιατί ἡ κατοχή τῆς τεχνολογίας καί μερικῶν κρίσιμων κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν δημιουργεῖ μιά ἐξάρτηση γιά τά ὑπόλοιπα κεφάλαια, πού δέν μποροῦν νά ἐπιβιώσουν ἄν δέν ἀνανεώνουν τήν τεχνολογία τους γιά νά ἀνεβάζουν τήν παραγωγικότητα. Ὁ Frank παρατηρεῖ: «στήν ἐποχή μας... ἡ βαριά βιομηχανία δέν ἀρκεῖ πιά γιά νά ξεφύγουν ἀπό τήν ἰμπεριαλιστική μονοπωλιακή κυριαρχία, γιατί ἡ κυριαρχία ἔχει ἀποκτήσει μιά καινούρια βάση, τήν τεχνολογία» (13).

Εἶναι ὅμως ἀπαραίτητο νά καταλάβουμε ὅτι ἡ «τεχνολο-

γική ἐξάρτηση» εἶναι σύμπτωμα μιᾶς ἐποχῆς ὅπου τά ὑπόλοιπα στοιχεῖα τῆς οἰκονομικῆς εξάρτησης** ἐξασθενοῦν. Ἡ σημαντική ἐγχώρια συσσώρευση πού σημειώνεται ἀνοίγει καί τό δρόμο γιά νά περιοριστοῦν οἱ ἀρνητικές συνέπειες τῆς «τεχνολογικῆς ἐξάρτησης», μέ τήν προϋπόθεση βέβαια ὅτι ἀσκεῖται σταθερή πολιτική πρός αὐτή τήν κατεύθυνση. Ἡ Ἑλλάδα βρίσκεται ἀκριβῶς στήν κατάσταση νά ἔχει ἐγχώρια κεφάλαια, πού τό κύριο μειονέκτημά τους στή διεθνή κατανομή ρόλων εἶναι ἡ τεχνολογική ἐξάρτηση.

Ἡ τεχνολογία εἰσάγεται εἴτε μέ τήν ἵδρυση καί λειτουργία θυγατρικῶν ἑταιριῶν τῶν πολυεθνικῶν, εἴτε σέ ἐπιχειρήσεις μικτῆς ἰδιοκτησίας, εἴτε μέ συμφωνίες τεχνολογικοῦ περιεχομένου ἀνάμεσα σέ ἐγχώριες καί ξένες ἐπιχειρήσεις. Στήν περίπτωση τῶν θυγατρικῶν ἐπιχειρήσεων ἡ τεχνολογία μπορεῖ νά «μεταφέρεται» γεωγραφικά, ἀλλά ἡ ἐκμετάλλευσή της στήν παραγωγή παραμένει στά χέρια τοῦ παραγωγοῦ της, δηλαδή τῆς πολυεθνικῆς ἑταιρίας. Παραμένει ἔτσι ἐνσωματωμένη στή συνολική στρατηγική τῆς πολυεθνικῆς ἑταιρίας, παρά τούς περιορισμούς πού ἐπιβάλλουν μερικά κράτη στίς δραστηριότητες τῶν θυγατρικῶν. Τά τεχνολογικά ὀφέλη γιά τήν ὑπόλοιπη ἐθνική οἰκονομία εἶναι ἔμμεσα καί μᾶλλον λιγοστά : ἐκπαιδεύονται πρακτικά μερικά στελέχη καί τεχνικοί πού μπορεῖ νά ἐπανδρώσουν ἀργότερα ἐγχώριες ἐπιχειρήσεις, ἀλλά μπορεῖ νά ὑπάρξει καί ἡ ἀντίθετη φορά, δηλαδή οἱ θυγατρικές νά ἀπορροφήσουν πολύτιμους ἀνθρώπους ἀπό τίς ἐγχώριες.

Οἱ ἐπιχειρήσεις μικτῆς ἰδιοκτησίας καί οἱ τεχνολογικές συμβάσεις μέ ἐγχώριες ἐπιχειρήσεις μποροῦν νά εἶναι πιό ὠφέλιμες, ἄν οἱ πολυεθνικές δέν ἐπιβάλουν πολύ ἐπαχθεῖς ὅρους. Πολύ συχνά οἱ συμβάσεις μέ τίς ὁποῖες πωλοῦνται τεχνολογικές γνώσεις περιέχουν περιοριστικές διατάξεις πού συνήθως ἀφοροῦν : α΄. *Τήν προέλευση τῶν ἐνδιάμεσων προϊόντων·* στήν περίπτωση αὐτή ὁ παραλήπτης εἶναι ἀναγκασμένος νά ἀγοράζει ὁρισμένα ὑλικά ἀπό μιά συγκεκριμένη πηγή, πού κατά κανόνα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πωλητής τῆς τεχνολογίας, ἤ πού συνδέεται μέ αὐτόν. Τέτοιες διατάξεις παρέχουν στόν πωλητή τῆς τεχνολογίας μονοπωλιακή δύναμη, ἐπιτρέποντάς του νά ὑπερκοστολογεῖ τίς ἐνδιάμεσες ὕλες πού πουλάει. Καμιά φορά οἱ διατάξεις ἀναφέρονται στήν ποιότητα τοῦ *τελικοῦ* προϊόντος, ἀλλά εἶναι τόσο περιοριστικές, ὥστε νά ἰσοδυναμοῦν μέ ἐξαναγκασμό στήν ἀγορά ἑνός συγκεκριμένου ἐνδιάμεσου προϊόντος. β΄. *Τήν ποσότητα πού παράγεται καί τίς ἐξαγωγές·* στήν περίπτωση αὐτή ὁ παραλήπτης τῆς τεχνολογίας δέν μπορεῖ νά παράγει πάνω ἀπό μιά αὐστηρά καθορισμένη ποσότητα, πού πρέπει νά διατίθεται σέ ὁρισμένες μόνο ἀγορές, καί συχνά μέσα ἀπό αὐστηρά προσδιορισμένα δίκτυα κατανομῆς. Οἱ ξένες ἐπιχειρήσεις βάζουν συχνά τέτοιους περιορισμούς, γιά νά ἐναρμονίσουν τίς δραστηριότητες τῆς ἐπιχείρησης-παραλήπτη μέ τή δική τους στρατηγική καί νά ἀποφύγουν τυχόν ἀνταγωνισμούς σέ ξένες ἀγορές. γ΄. *Τίς πιθανές τροποποιήσεις καί βελτιώσεις πού κάνει ὁ παραλήπτης στήν τεχνολογία πού ἀγοράζει·* ἡ πρόθεση τοῦ πωλητῆ εἶναι νά διατηρήσει τό μονοπωλιακό ἔλεγχο δεσμεύοντας τόν ἀγοραστή-παραλήπτη καί κάνοντάς τον νά ἀγοράζει ἐνδεχόμενες βελτιώσεις τῆς τεχνολογίας ἤ νά τοῦ παραχωρεῖ ἀποκλειστικά τίς τυχόν βελτιώσεις πού θά κάνει ὁ ἴδιος.

Ἐκτός ἀπό τίς περιοριστικές διατάξεις τῶν συμβάσεων, ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς τεχνολογίας πού μεταφέρεται διαιωνίζει συχνά τή μονοπωλιακή δύναμη τοῦ πωλητῆ. Γιά παράδειγμα, καί οἱ θυγατρικές τῶν πολυεθνικῶν ἀλλά καί οἱ ἐγχώριες ἐπιχειρήσεις ἀγοράζουν συχνά τεχνολογία γιά τήν παραγωγή ἐξειδικευμένων ἐνδιάμεσων προϊόντων πού μποροῦν νά ἀπορροφηθοῦν μονάχα ἀπό συγκεκριμένες παραγωγικές μονάδες, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἔτσι μονοπωλιακή ἰσχύ. Συνήθως αὐτές οἱ μονάδες συνδέονται μέ τόν πωλητή τῆς τεχνολογίας, καί οἱ ἐγχώριες ἐπιχειρήσεις παίζουν ρόλο ὑπεργολάβου.

Τό πραγματικό κόστος λοιπόν ἀπό τή μεταφορά τεχνολογίας δέν εἶναι μονάχα τά ποσά πού πληρώνονται γιά δικαιώματα κλπ., καί τό συνάλλαγμα πού διαφεύγει ἀπό ὑπερκοστολογήσεις καί ὑποτιμολογήσεις πού κάνουν οἱ θυγατρικές ἤ συμβεβλημένες ἑταιρίες, ἀλλά εἶναι καί – θά μποροῦσε κανείς νά πεῖ εἶναι κυρίως – ἡ συμβατική καί πραγματική δέσμευση τῶν παραγωγικῶν μονάδων τῆς οἰκονομίας στό κύκλωμα καί στή στρατηγική τῶν πολυεθνικῶν ἑταιριῶν. Τό πόσο ἰσχυρή εἶναι ἡ δέσμευση αὐτή, ὅπως καί τά ἄλλα στοιχεῖα τοῦ κόστους τῆς τεχνολογίας, ἐξαρτᾶται ἀπό τή σχετική διαπραγματευτική δύναμη τοῦ ξένου πωλητῆ καί τοῦ ἐγχώριου ἀγοραστῆ.

Ἀπό τήν πλευρά τοῦ πωλητῆ ἡ διαπραγματευτική δύναμη ἐξαρτᾶται ἀπό στοιχεῖα ὅπως : ὑπάρχουν ἤ ὄχι πολλοί ἀνταγωνιστές, ὑπάρχει ἤ ὄχι «τεχνολογικό καρτέλ» στόν κλάδο του, πόσο πολύπλοκη καί δαπανηρή εἶναί ἡ τεχνολογία, πόσο προστατεύεται ἀπό πατέντες, κ.ἄ.

Ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἀγοραστῆ τό θέμα εἶναι πιό πολύπλοκο. Συνδέεται μέ τήν τεχνολογική καί ἐπιστημονική ὑποδομή τῆς χώρας, μέ τίς δυνατότητες πού ἔχει νά ἐκμεταλλευτεῖ αὐτή τήν ὑποδομή, μέ τό εἶδος τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς σέ σχετικά θέματα. Καί φυσικά προϋποθέτει καί διάθεση γιά δια-

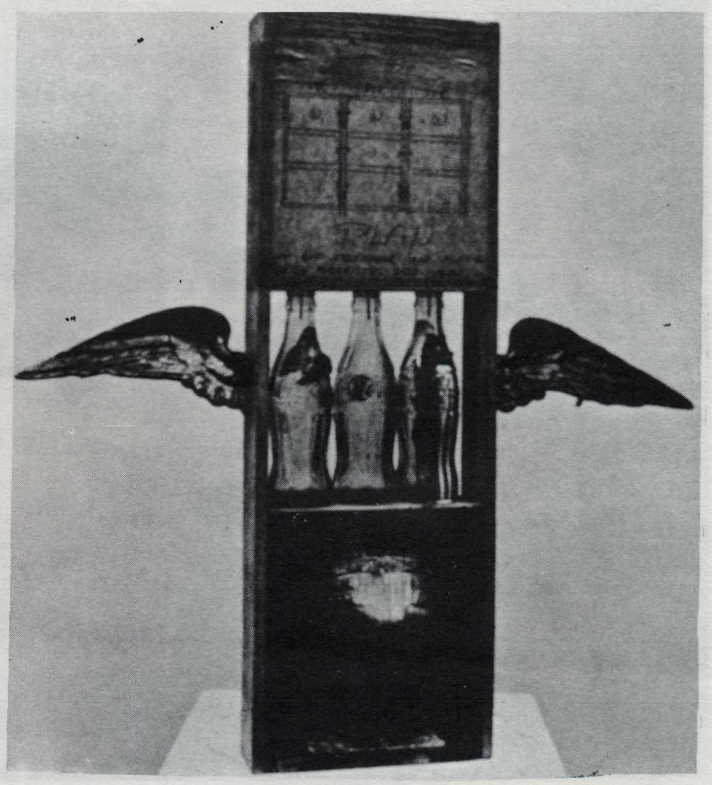

** Δέν ἀναφερόμαστε καθόλου σέ πολιτικές καί στρατιωτικές ἐξαρτήσεις, παρά ἀποκλειστικά στίς οἰκονομικές συνθῆκες συσσώρευσης κεφαλαίου.

πραγμάτευση, πράγμα πού δέν εἶναι δεδομένο, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾶ τή δέσμευση τοῦ εἴδους τῆς παραγωγῆς, ἀπό τίς συμβάσεις ἤ ἀπό τήν ἴδια τήν τεχνολογία.

4. Γιά μιά ἀναπτυξιακή βιομηχανική πολιτική

Δέ νομίζουμε ὅτι χρειάζεται νά ἀπαντήσουμε ἀναλυτικά στό ἐρώτημα : «Καί τί πειράζει ἡ τεχνολογική ἐξάρτηση;» Ἐκτός ἀπό τίς ἄλλες πολύ σοβαρές κοινωνικοπολιτικές ἐπιπτώσεις, ἐπισημαίνουμε ἐδῶ ὅτι ἡ δέσμευση τῆς παραγωγικῆς μηχανῆς στίς ἐπιταγές τῶν διεθνῶν μονοπωλίων δέν ἐξασφαλίζει μακροπρόθεσμα οὔτε κάν τήν ἀνάπτυξη μέ τή στενά οἰκονομική ἔννοια, γιατί οἱ πολυεθνικές ἑταιρίες δέν ταυτίζουν τήν τύχη τους μέ συγκεκριμένες ἐθνικές οἰκονομίες, καί μάλιστα τῶν λιγότερο ἀναπτυγμένων χωρῶν.

Ἡ βιομηχανική πολιτική πρέπει λοιπόν νά περιλαμβάνει μέτρα πού βελτιώνουν τή διαπραγματευτική δύναμη τοῦ ἀγοραστῆ τεχνολογίας. Ὅσα εἴπαμε ὥς τώρα δείχνουν, νομίζουμε, ὅτι τέτοια μέτρα ἔχουν πρωταρχική σημασία γιά τήν Ἑλλάδα, ὅτι τό πρόβλημα τῆς παραγωγῆς καί ἀφομοίωσης τῆς τεχνολογίας ἀποτελεῖ βασικό κρίκο γιά μιά ἀναπτυξιακή πολιτική.

Ἡ ἀνάπτυξη τεχνολογικῆς καί ἐπιστημονικῆς ἔρευνας εἶναι ἀπαραίτητο μέτρο. Τέτοια ἔρευνα δέν ἀποσκοπεῖ ἀποκλειστικά ἤ κυρίως σέ νέες τεχνολογικές ἀνακαλύψεις. Μπορεῖ νά ἀποβλέπει σέ βελτίωση ὑπαρκτῶν μεθόδων ἤ σέ δυνατότητες γιά σύνθεση τεχνολογικῶν μονάδων, ὥστε ἡ χώρα νά μήν εἶναι ἀναγκασμένη νά ἀγοράζει ἕτοιμα «πακέτα» τεχνολογίας. Τό κύριο προϊόν τῆς τεχνολογικῆς ἔρευνας γιά μιά χώρα σάν τήν Ἑλλάδα μπορεῖ νά εἶναι ἡ ἐκπαίδευση ἀνθρώπων πού θά μποροῦν νά ἀγοράσουν τεχνολογία μέ καλύτερους ὅρους καί νά σχεδιάζουν ἐπιτόπου τίς παραγωγικές μονάδες.

Ἀλλά ἐκτός ἀπό τήν προώθηση τῆς ἐγχώριας ἔρευνας καί γενικότερα τῆς ἐπιστημονικῆς ὑποδομῆς, μιά πολιτική γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς τεχνολογικῆς ἐξάρτησης προϋποθέτει ἕναν πιό ἐνεργό ρόλο τοῦ κράτους στή ρύθμιση τοῦ καθεστῶτος τῆς μεταφορᾶς τεχνολογίας. Ὁ κρατικός μηχανισμός πρέπει νά καταπιαστεῖ μέ τά ἀναγκαῖα μέτρα γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν οἱ περιοριστικοί καί δυσμενεῖς ὅροι πού ἐπιβάλλουν οἱ ἑταιρίες πού πουλᾶνε τεχνολογία. Αὐτά θά συμπεριλάμβαναν τήν ἐνθάρρυνση δημιουργίας ἐπιχειρήσεων μέ μειοψηφία ξένου κεφαλαίου ἀντί γιά κίνητρα προσέλκυσης θυγατρικῶν, ἔλεγχο τῶν περιοριστικῶν διατάξεων στίς συμβάσεις τεχνικῆς βοήθειας, ἔλεγχο τῶν ὑπερκοστολογήσεων. Ἡ νομοθεσία γιά τέτοιου εἴδους θέματα δέ σχετίζεται μόνο μέ τό νομικό πλαίσιο γιά τήν εἰσροή ξένου κεφαλαίου, πού μέ τήν ἔνταξη στήν ΕΟΚ δέ θά ἰσχύει ἔτσι κι ἀλλιῶς. Σχετίζεται καί μέ τήν ἀντιμονοπωλιακή νομοθεσία, ἀφοῦ στήν ἀγοραπωλησία τεχνολογίας δημιουργοῦνται μονοπωλιακές καταστάσεις. Μέσα στήν ΕΟΚ ὑπάρχουν μεγάλα περιθώρια γιά νά θεσπιστεῖ ἰσχυρή ἀντιμονοπωλιακή νομοθεσία, ἄν τό θέλει ἡ κυβέρνηση τῆς χώρας.

Τέλος, ἡ ἀντιμετώπιση τῆς τεχνολογικῆς ἐξάρτησης μπορεῖ νά γίνει μονάχα στό πλαίσιο ἑνός γενικοῦ βιομηχανικοῦ σχεδιασμοῦ, πού, ὅπως φαίνεται νά ἀναγνωρίζει θεωρητικά καί ἡ κυβέρνηση, ἀπαιτεῖ τήν ἐνεργητική συμμετοχή δημόσιων φορέων στήν παραγωγή. Οἱ δημόσιοι φορεῖς ὑποτίθεται ὅτι μποροῦν νά λειτουργήσουν μέ μακροπρόθεσμο ἀναπτυξιακό προσανατολισμό, σέ ἀντίθεση μέ μεγάλες μερίδες τοῦ ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου, πού δέχονται τήν εὔκολη λύση τοῦ «ὑπεργολάβου» τῶν πολυεθνικῶν.

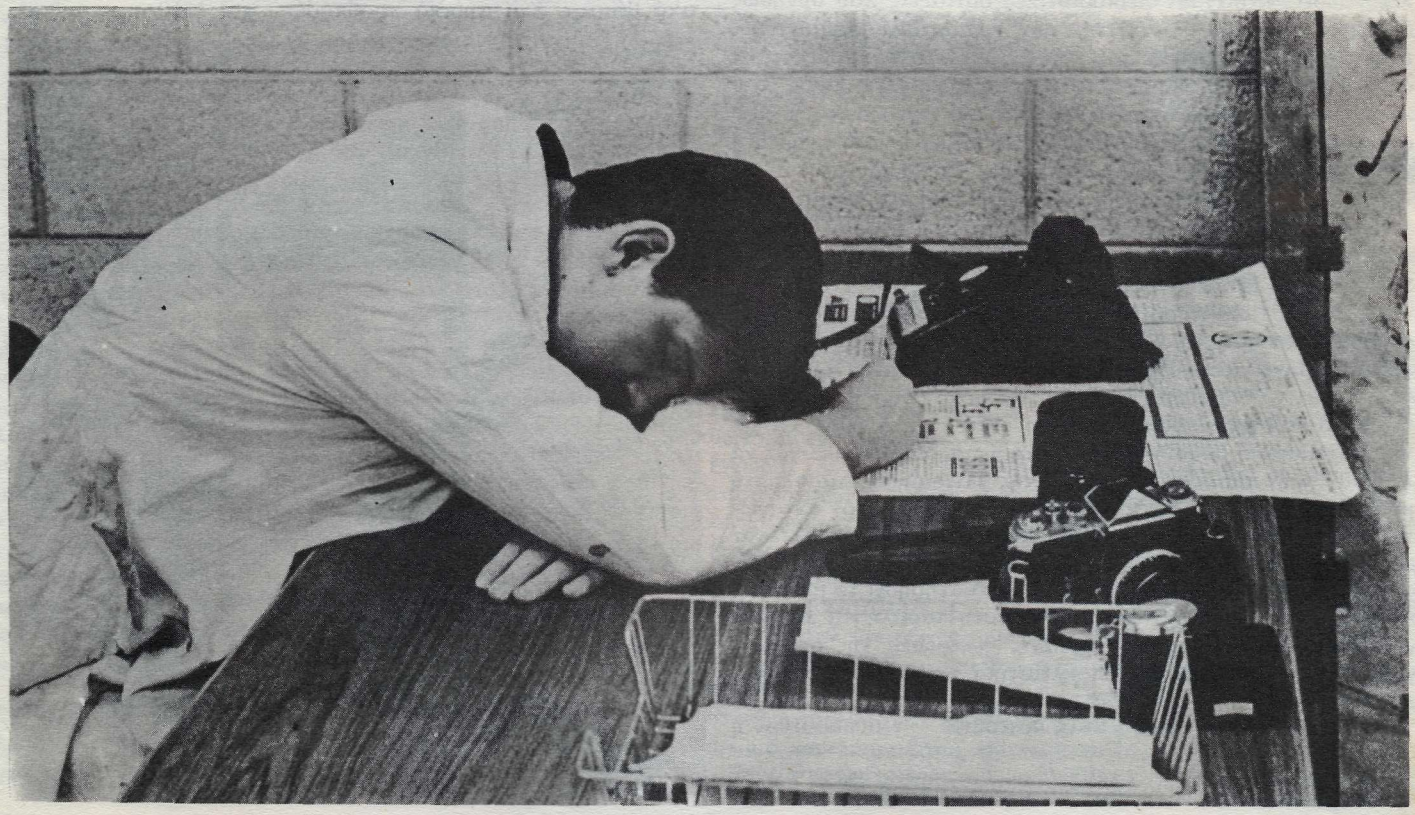

Ἀλλά ἔχει ὑποστηριχτεῖ ὅτι ἡ ἔνταξη στήν ΕΟΚ δέν ἐπιτρέπει στό ἑλληνικό κράτος νά ἀσκήσει ἀποτελεσματική βιομηχανική πολιτική. Ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ τελωνειακή ἕνωση καί ἡ ἐλεύθερη διακίνηση κεφαλαίου θά σημάνουν μαζική εἰσβολή πολυεθνικῶν, διαφυγή πλεονάσματος στό ἐξωτερικό καί καταστροφή τῶν ἐγχώριων ἐπιχειρήσεων. Αὐτή ἡ πρόβλεψη δέ μᾶς φαίνεται σωστή.

Πρῶτα πρῶτα πρέπει νά ξεκαθαριστεῖ ὅτι ἡ ἔνταξη στήν ΕΟΚ, ὅπως ἄλλωστε καί ἡ σύνδεση, ἀποκλείουν πράγματι μιά ὁρισμένη ἀναπτυξιακή πολιτική : τήν πολιτική πού στηρίζεται σέ μακροχρόνια προστασία πολλῶν βιομηχανικῶν κλάδων καί στήν ὑποκατάσταση τῶν εἰσαγωγῶν. Ὑπάρχουν ὅμως λόγοι γιά τούς ὁποίους μιά τέτοια πολιτική δέ θά μποροῦσε νά καρποφορήσει στήν Ἑλλάδα σήμερα. Ἡ Ἑλλάδα εἶναι μιά μικρή ἀγορά καί δέ θά μποροῦσε νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τίς οἰκονομίες κλίμακας πού εἶναι ἀπαραίτητες σέ πολλούς σύγχρονους βιομηχανικούς κλάδους. Ἀκόμα, ὅσοι πιστεύουν στή δασμολογική προστασία δέν ἔχουν παρουσιάσει μελέτες πού νά δείχνουν ὅτι προστασία σέ μερικούς κλάδους δέ σημαίνει μεγάλη αὔξηση τῶν εἰσαγωγῶν σέ ἄλλους – αὐτή εἶναι δυστυχῶς ἡ ἐμπειρία ἀπό τήν πολιτική τῆς ὑποκατάστασης τῶν εἰσαγωγῶν σέ πολλές ἀναπτυσσόμενες χῶρες. Οἱ κυριότεροι ὅμως παράγοντες πού ἐμποδίζουν μιά τέτοια ἀναπτυξιακή πολιτική εἶναι κοινωνικοί : προστατευμένη καί σχετικά αὐτάρκης βιομηχανική ἀνάπτυξη *προϋποθέτει* ἐκείνους τούς κοινωνικούς φορεῖς πού θά τήν προωθήσουν ὑπερνικώντας ὅλες τίς πολιτικές δυσκολίες καί ἀναλαμβάνοντας ὅλες τίς οἰκονομικές θυσίες πού θά χρειαστοῦν γιά ἕνα διάστημα. Ἐξάλλου ἡ προστασία βοηθᾶ τήν ἐκβιομηχάνιση μονάχα ὅταν μπορεῖ μέ ἄλλα κίνητρα νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἄνοδος τῆς παραγωγικότητας – ἀλλιῶς ὑπάρχει κίνδυνος νά διαιωνιστεῖ ἡ ὑπανάπτυξη τῶν προστατευμένων κλάδων. Ὅσο γιά τό ὅτι ἡ ἔνταξη καί ἡ σύνδεση μέ τήν ΕΟΚ ἐμποδίζουν τήν ἀνάπτυξη συναλλαγῶν μέ ἄλλες περιοχές, αὐτό ἰσχύει μονάχα ἄν δεχτοῦμε ὅτι ἡ Ἑλλάδα σήμερα εἶχε προοπτική νά ἀναπτύξει τέτοιες συναλλαγές σέ πολύ μεγαλύτερο βάθος ἀπό ὅσο ἤδη τίς ἀναπτύσσουν οἱ δυτικοευρωπαϊκές χῶρες. Κάτι τέτοιο καί πάλι *προϋποθέτει* ριζικές κοινωνικές ἀλλαγές, καί ταυτόχρονα ὅτι τέτοιες ἀλλαγές θά ἀργήσουν πολύ περισσότερο στή Δ. Εὐρώπη.

Ἄν ἡ ἔνταξη στήν ΕΟΚ πράγματι ἀντιβαίνει σέ αὐτές τίς δυό μᾶλλον ἀνέφικτες ἀναπτυξιακές ἐπιλογές, δέν ἀντιβαίνει στά κυριότερα σημεῖα μιᾶς ρεαλιστικῆς ἀναπτυξιακῆς πολιτικῆς. Δέν ὑπάρχει λόγος νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἔνταξη θά ἐπιταχύνει τό ρυθμό μέ τόν ὁποῖο τό ξένο κεφάλαιο ἐγκαθίσταται στήν Ἑλλάδα. Οἱ εὐκολίες πού εἶχε μέχρι τώρα δέν εἶναι μικρότερες ἀπό τίς εὐκολίες πού θά ἔχει μέ τό κοινοτικό καθεστώς. Θά καταργηθοῦν μερικοί περιορισμοί – πού ποτέ δέ λειτούργησαν οὐσιαστικά σάν περιορισμοί – ἀλλά θά καταργηθοῦν καί ὁρισμένα παραπάνω κίνητρα πού εἶχαν οἱ ξένες ἑταιρίες σέ σχέση μέ τίς ἑλληνικές. Διατυπώνεται ὁ φόβος ὅτι μέ τήν ἐλεύθερη διακίνηση κεφαλαίων δέ θά μπορεῖ νά ἐλεγχθεῖ ἡ ἐκροή. Αὐτό δέν εἶναι ἀλήθεια : στή νομοθεσία τῆς ΕΟΚ ἀναγνωρίζονται οἱ «ρῆτρες διαφυγῆς» πού μπορεῖ νά ἐφαρμόσει κάθε χώρα ὅταν ἔχει προβλήματα ἰσοζυγίου πληρωμῶν. Στήν πράξη οἱ περισσότερες χῶρες τίς ἐφαρμόζουν συστηματικά, χωρίς νά χρειάζεται κάν νά ἐπικαλοῦνται ἐξαιρετικές περιπτώσεις. Ὁπωσδήποτε, ὡσότου ὑπάρξει, καί ἄν ὑπάρξει, νομισματική ἑνοποίηση, εἶναι ἀπίθανο νά ἐπιβληθεῖ ἀπό τά κοινοτικά ὄργανα ἐλεύθερη ἐξαγωγή κεφαλαίων. Ἐξάλλου τά ποσά πού προβλέπεται ὅτι θά ἀντιστοιχοῦν στήν Ἑλλάδα ἀπό τά κοινοτικά ταμεῖα εἶναι πολύ μεγάλα καί μποροῦν νά ἀποτελέσουν σημαντική πηγή χρηματοδότησης.

Ἡ ἔνταξη, ὅπως ἄλλωστε καί ἡ σύνδεση, ἀφαιρεῖ ἀπό τό κράτος τό διακριτικό ἔλεγχο στήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων πού μποροῦσε νά ἐπιβάλλει μέ δασμούς καί ποσοστώσεις. Τό ἐρώτημα εἶναι ἄν αὐτός ὁ ἔλεγχος εἶναι ἀπαραίτητος γιά μιά πετυχημένη ἀναπτυξιακή πολιτική. Ἡ ἀφαίρεση τῆς προστασίας εἶναι σίγουρο ὅτι θά δημιουργήσει προβλήματα σέ πολλούς κλάδους, καί ὅτι πολλές ἐπιχειρήσεις πού δέ θά προσαρμόσουν τήν τεχνολογία τους καί τήν παραγωγή τους θά κλείσουν – χωρίς αὐτό βέβαια νά γίνει μέσα σέ μιά νύχτα. Μπορεῖ λοιπόν ἡ προστασία σάν γενική πολιτική νά μήν εἶναι ἀπαραίτητη, ἀπαραίτητα ὅμως εἶναι τά μέτρα πού θά ἐπιταχύνουν τήν ἀναδιάρθρωση τῶν βιομηχανικῶν μονάδων χωρίς τεράστια κοινωνική ζημιά καί πού θά στρέψουν τήν ἀναδιάρθρωση σέ ἐπιθυμητές κατευθύνσεις. Πιό λεπτομερειακά δέν μποροῦμε νά μιλήσουμε, ἄν δέ γίνουν μελέτες κατά προϊόν γιά τήν παραγωγικότητα, τή ζήτηση καί τή χρησιμότητά του στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη.

Ὅσα εἴπαμε ὅμως πιό πρίν στήν εἰσήγηση νομίζουμε πῶς δείχνουν ὅτι ἡ ἔνταξη στήν ΕΟΚ δέν πρόκειται νά ἀναχαιτίσει τό ρυθμό αὔξησης τῆς βιομηχανικῆς δραστηριότητας οὔτε νά στρέψει τή δραστηριότητα σέ κλάδους χαμηλῆς τεχνολογίας. Τά μεγάλα προβλήματα πού θέτει ἡ ΕΟΚ γιά τήν ἐκβιομηχάνιση εἶναι ἡ τεχνολογική ἐξάρτηση καί ὁ ἔλεγχος τοῦ κεφαλαίου. Γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων αὐτῶν τό κύριο βάρος τῆς βιομηχανικῆς πολιτικῆς πρέπει νά πέσει στήν ἐνεργητική παρέμβαση τοῦ κράτους, ὄχι πιά μέ προστασία καί ὑπερκίνητρα παρά μέ θετικά μέτρα, δηλαδή : ἐντατική τραπεζική χρηματοδότηση σάν ὄργανο ἀναπτυξιακῆς πολιτικῆς· ἄμεση συμμετοχή τοῦ δημοσίου σέ μεγάλες παραγωγικές μονάδες· μέτρα γιά τήν τεχνολογική αὐτονόμηση τῆς χώρας πού ἀναφέρουμε συνοπτικά πιό πάνω. Καί δέν ἔχουμε θίξει κάν τά προβλήματα περιβάλλοντος, κοινωνικῆς πολιτικῆς, κ.ἄ.

Πρέπει νά γίνει κατανοητό ὅτι, ὅπως τά προβλήματα τῆς ἐξάρτησης τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας δέν τά δημιούργησε ἡ ΕΟΚ, ἔτσι καί τό ξεπέρασμα αὐτῶν τῶν προβλημάτων δέν τό ἐμποδίζει ἡ ἔνταξη σ' αὐτήν. Πρέπει νά καταλάβουμε ὅτι ἡ ἔνταξη δέν ἀποκλείει τήν ἄσκηση μιᾶς ἀποτελεσματικῆς ἀναπτυξιακῆς πολιτικῆς τοῦ τύπου πού ἀναφέραμε. Καί γι' αὐτό δέν πρέπει τίποτα νά κρύβει τήν ἀνάγκη πού ὑπάρχει, νά ἀρχίσει ἀπό τώρα νά διαμορφώνεται μιά τέτοια πολιτική.

Σεπτέμβριος 1977

Ἐπίμετρο

Οἱ ἐλλείψεις πού ἐπισημάναμε ἀπό τήν ἐποχή πού γράφτηκε τό κείμενο ὀφείλονται σέ μεγάλο βαθμό στό γεγονός ὅτι δέν εἴχαμε θεωρήσει σκόπιμο νά ἀναφερθοῦμε, στό Συνέδριο τοῦ ΤΕΕ, στά πολιτικά συμπεράσματα πού προκύπτουν ἀπό τήν ἀνάλυσή μας. Γι' αὐτό νομίζουμε πῶς εἶναι χρήσιμες οἱ ἑξῆς παρατηρήσεις :

α'. Θεωροῦμε πῶς εἶναι βασική ἔλλειψη στήν εἰσήγηση, ἀλλά καί σέ ὅλη τή διεθνή φιλολογία γιά τήν τεχνολογική ἐξάρτηση, ὅτι δέ φωτίζει τή σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν τεχνολογική ἐξάρτηση καί στήν ὑπαγωγή τῶν παραγωγικῶν μονάδων τῆς χώρας στή διεθνή παραγωγική διαδικασία τοῦ κε-

φαλαίου. Ἡ τεχνολογική ἐξάρτηση μέ τή στενή ἔννοια εἶναι ἡ ἀνυπαρξία παραγωγῆς τεχνολογίας στή χώρα μας καί ἡ χαμηλή διαπραγματευτική δυνατότητα στήν ἀγορά τῆς τεχνολογίας. Ἡ ὑπαγωγή τῆς παραγωγῆς μας στή διεθνή διαδικασία εἶναι, σχηματικά, ἡ παραγωγή ἐνδιάμεσων προϊόντων πού ἀντιμετωπίζουν μονοψώνιο ἤ ὀλιγοψώνιο ἀπό τή μεριά τῆς ζήτησης στή διεθνή ἀγορά, καί ἡ ἀνάγκη γιά εἰσροές κεφαλαιουχικῶν ἤ ἐνδιάμεσων προϊόντων πού προσφέρονται μονοπωλιακά ἤ ὀλιγοπωλιακά. Μιά πρώτη τοποθέτηση στό πρόβλημα, χωρίς νά προχωρήσουμε καθόλου σέ ἀνάλυση, εἶναι ὅτι μιά δυναμική ἀνάπτυξης πού μειώνει τήν τεχνολογική ἐξάρτηση δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις νά μειωθεῖ ἡ ὑπαγωγή τῆς παραγωγῆς (πράγμα πού δέν ταυτίζεται βέβαια μέ μιά πιό κλειστή οἰκονομία).

β'. Μιά ἀπό τίς βασικές θέσεις μας εἶναι ὅτι ἡ Ἑλλάδα βρίσκεται σέ μιά διαδικασία καπιταλιστικῆς *ἀνάπτυξης*, πού εἶναι βέβαια ἐξαρτημένη, ἀλλά ὄχι διαιώνιση τῆς ὑπανάπτυξης. Μιά τέτοια ἀνάπτυξη, μέ ὅλες τίς ἀντιφάσεις της, συνεπάγεται καί ἐξέλιξη τῆς ταξικῆς δομῆς τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ὄχι μόνο στά ποσοστά τῆς ἀγροτικῆς, βιομηχανικῆς καί τριτογενοῦς ἀπασχόλησης, παρά καί στή μορφή τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς. Παράδειγμα, ἡ τάση νά δημιουργηθεῖ ἕνα στρῶμα εἰδικευμένων ἐργατοτεχνιτῶν, ἡ ὑπαγωγή τῶν ἐπιστημόνων στήν καπιταλιστική ἀγορά ἐργασίας, κ.ἄ. Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη τό πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων στήν Ἑλλάδα τείνει νά μοιάσει ὅλο καί περισσότερο μέ αὐτό τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Δέν ὑποστηρίζουμε ὅτι ἀπό αὐτή τή γενική διαπίστωση βγαίνουν ἄμεσα τά πολιτικά συμπεράσματα. Ὁπωσδήποτε ὅμως δέν ἰσχύει ἡ θέση γιά τίς σχέσεις κέντρου καί περιφέρειας πού λέει πώς στήν περιφέρεια δέν ὑπάρχει σημαντική ἐξέλιξη τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Καί δέν ἰσχύουν ἑπομένως καί τά πολιτικά συμπεράσματα πού στηρίζονται εἴτε σιωπηρά εἴτε ξεκάθαρα σέ μιά τέτοια θέση.

Μάρτιος 1978

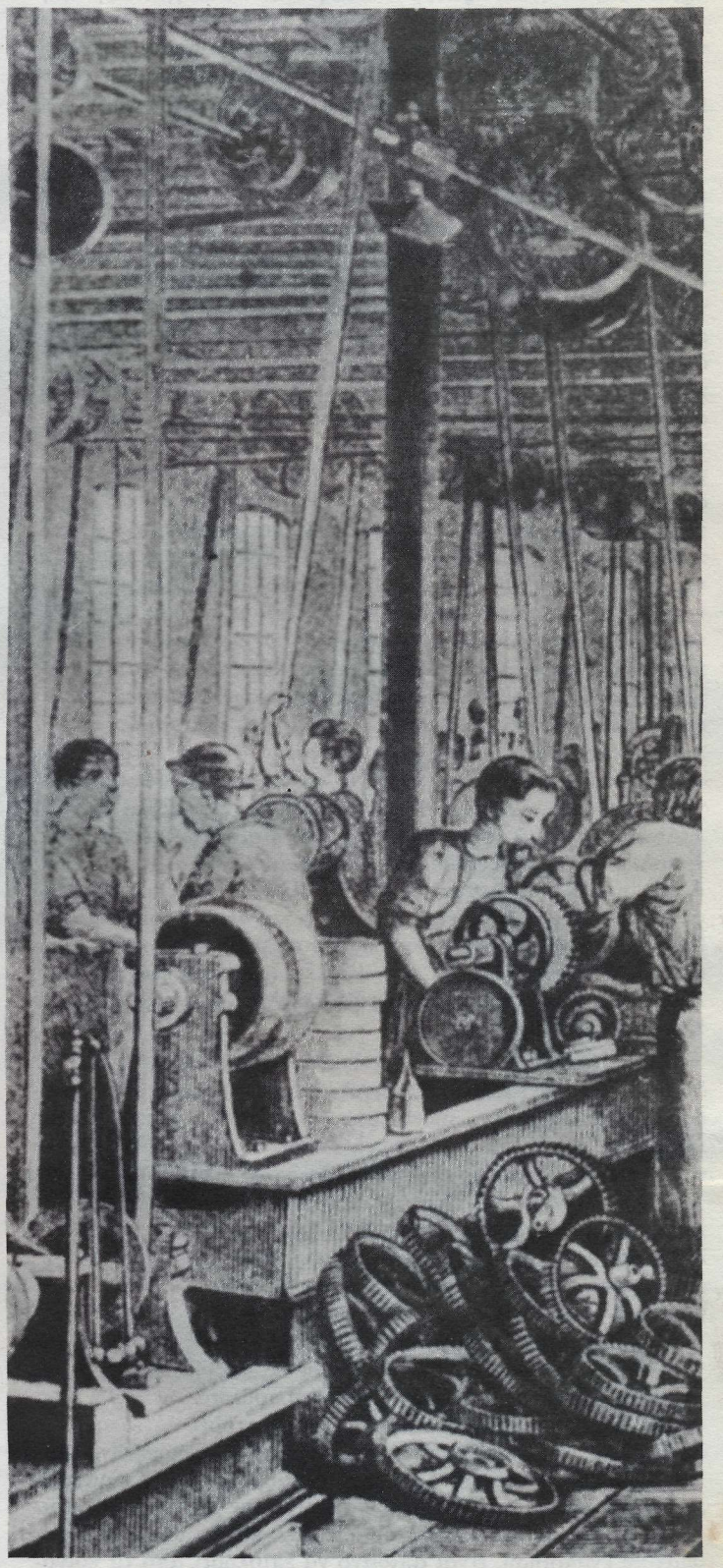

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἑλληνική

1. Ἐθνική Στατιστική Ὑπηρεσία Ἑλλάδος, *Ἐθνικοί Λογαριασμοί τῆς Ἑλλάδος, 1958-1975*, Ἀθήνα 1976.
2. Ε.Σ.Υ.Ε., *Ἀποτελέσματα Ἀπογραφῆς Βιομηχανίας, Βιοτεχνίας καί Ὀρυχείων*, 1958, 1973.
3. Ε.Σ.Υ.Ε., *Ἐτήσια Βιομηχανική Ἔρευνα, 1959, 1964, 1969, 1974.*
4. **Α. Γιαννίτση:** «Τό ξένο κεφάλαιο στήν Ἑλλάδα», *Οἰκονομικός Ταχυδρόμος*, 24.4.75.
5. **Ι.Μ. Ἰωαννίδη:** *Κριτήρια Ἱεραρχήσεως τῶν Κλάδων τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας, Ξένες Ἐπενδύσεις καί Εἰσαγωγή Ξένης Τεχνολογίας* (πολυγραφημένο), Νοέμβριος 1976.
6. **Σ. Μπαμπανάση-Κ. Σούλα:** *Ἡ Ἑλλάδα στήν Περιφέρεια τῶν Ἀναπτυγμένων Χωρῶν*, Ἀθήνα 1976.
7. **Ι. Παπαντωνίου:** «ΕΟΚ καί Ἑλληνική Ἐκβιομηχάνιση», *Ἀντί, 25.6.77.*
8. Σύνδεσμος Ἑλλήνων Βιομηχάνων, *Ἡ Ἑλληνική Βιομηχανία κατά τό 1970.*

Ξενόγλωσση

9. **G. Adam,** «Multinational Corporations and Worldwide Sourcing» in H. Radice, ed., *International Firms and Modern Imrerialism*, Penguin 1975.
10. **S. Hymer,** «The Multinational Corporation and the Law of Uneven Development» in H. Radice (ed.) *International Firms and Modern Imperialism.*
11. **R. Rowthorn** and **S. Hymer,** *International Big Business 1957-1967*, Cambridge 1971.
12. **R. Rowthorn,** «Imperialism in the Seventies : Unity or Rivalry», *New Left Review* no 69.
13. **B. Sutcliffe,** «Imperialism and Industrialisation in the Third World» in Owen and Sutcliffe (eds), *Studies in the Theory of Imperialism*, London 1972.
14. **C. Vaitsos,** *Intercountry Income Distribution and Transnational Enterprises*, Oxford 1973.
15. **B. Warren,** «Imperialism and Capitalist Industrialisation», *New Left Review* no. 81.

Πίνακας 1. Ἐπιλεγμένοι συντελεστές συσχετίσεως ἀνάμεσα σέ δεῖκτες κάθε κλάδου τῆς μεταποίησης

	20 κλάδοι				19 κλάδοι (χωρίς πετρέλαιο)		43 κλάδοι	
Ἀριθμός δείκτη : / Δείκτης	1.	2.	3.	16.	1.	16.	1.	2.
1. Ρυθμός αὐξήσεως προϊόντος 1969-74	1,000	0,065	–0,197	0,924	1,000	0,641	1,000	0,071
2. Ρυθμός αὐξήσεως προϊόντος 1964-69	0,065	1,000	–0,127	0,035	0,186	0,251	0,071	1,000
3. Ρυθμός αὐξήσεως προϊόντος 1959-64	–0,197	–0,127	1,000	0,301	0,157	–0,006	–	–
4. Προστιθέμενη ἀξία ἀνά ἀπασχολούμενο 1974	0,826	0,419	–0,426	0,883	0,262	0,297	0,288	0,723
5. Προστιθέμενη ἀξία ἀνά ἀπασχολούμενο 1969	0,648	0,651	–0,441	0,719	0,130	0,284	0,413	0,605
6. Προστιθέμενη ἀξία ἀνά ἀπασχολούμενο 1964	0,830	0,292	–0,415	0,921	0,157	0,316	0,583	0,288
7. Προστιθέμενη ἀξία ἀνά ἀπασχολούμενο 1959	0,823	0,190	–0,438	0,902	0,065	0,024	–	–
8. Ἱπποδύναμη ἀνά ἀπασχολούμενο 1973	0,493	0,819	–0,300	0,408	0,486	0,462	0,222	0,471
9. Ἱπποδύναμη ἀνά ἀπασχολούμενο 1969	0,434	0,840	–0,337	0,400	0,298	0,298	0,081	0,520
10. Ἱπποδύναμη ἀνά ἀπασχολούμενο 1963	0,502	0,824	–0,283	0,463	0,264	0,154	0,219	0,547
11. Ὁριζόντιες διασυνδέσεις 1970	0,475	0,354	–0,343	0,298	0,486	0,096	–	–
12. Ὁριζόντιες διασυνδέσεις 1958	0,406	0,367	–0,322	0,231	0,417	0,000	–	–
13. Πάγιο ἀνά κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, 1970	0,255	0,460	–0,321	0,197	0,261	0,212	–	–
14. % ἀπασχολουμένων μέ πτυχίο ΑΕΙ, 1971	0,534	0,278	–0,481	0,656	0,079	0,480	–	–
15. % ἀπασχολουμένων μέ ἀπολυτήριο Γυμν. καί ἄνω, 1971	0,471	0,287	–0,431	0,566	0,072	0,360	–	–
16. % ξένων ἐπενδύσεων 1958-70	0,924	0,035	–0,301	1,000	0,641	1,000	–	–

Πηγές : δεῖκτες 1 ὥς 7 : (3), δεῖκτες 8 ὥς 10 : (2), δεῖκτες 11, 12 : (5), δείκτης 13 : (8), δεῖκτες 14, 15 : Ὑπουργεῖο Παιδείας, δείκτης 16 : Τράπεζα Ἑλλάδος.